

КЛАСИЧНА ФІЛОЛОГІЯ

УДК 821. 161.2

АНТИЧНІ, СЕРЕДНЬОВІЧНІ ТА ВІЗАНТІЙСЬКІ БАЙКИ У ПЕРЕСПІВАХ МИКИТИ ГОДОВАНЦЯ

Роман Домбровський, Ольга Назаренко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна*

М. Годованець виконав тридцять дев'ять переспівів байок з окремих античних авторів, середньовічних зі збірки “Ромул” і візантійських. Здебільшого йому вдалося створити високохудожні та ідейно насичені байки, які гідно репрезентують цей жанр в українській літературі.

Ключові слова: античні, середньовічні, візантійські байки, переспів, мораль.

Невелику групу античного репертуару М. Годованця становлять байки, озаглавлені “Інші античні байки” [1, с. 67–84]. Це байки, які впліталися в сюжетну канву античного твору для більш вагомого і наочного обґрунтування якої-небудь думки. Їх пов’язували з езопівською традицією, хоча й не обов’язково усі йому належали. Типологія такого явища чітко простежується в різних літературах. Наприклад, в українській літературі доско-родинську байку, яка ще не сформувалась як самостійний літературний жанр, вводили як повчальний риторичний і літературний приклад в українські риторичні, а пізніше і в поетику, вживали *ad hoc* для похваллення інтересу слухачів і донесення в такій своєрідній наочній формі до їхньої свідомості основних істин християнської релігії та благочестивих норм християнської моралі в церковних проповідях.

Байки про лисицю та їжачка в езопівському збірнику немає. Але що така байка існувала, якщо не в письмовій, то в усній традиції, свідчить той факт, що її наводить у своїй “Риториці” Аристотель. Пізніше ми її знаходимо в Йосифа Флавія (“Іудейські старожитності”) і, нарешті, вона була введена у збірник переробок і наслідувань байок Бабрія, який походить з Візантійської епохи.

Байка М. Годованця “Лисиця та Їжак” написана за Аристотелем (370)¹. Аристотель її наводить як приклад переконання і впливу на народ, за допомогою якої Езоп на острові Самос захищав засудженого до смерті демагога. Сюжет її короткий і зводиться до того, що Лисиця, у яку під час переправи впало багато водяних кліщів, нехтує порадою Їжачка їх витягнути, мотивуючи це тим, що на їх місце припливуть голодні, які виссуть усю кров. Тут мораль байки така: недоцільно міняти багатого демагога, тому що на його місце прийдуть бідні, які до кінця розорять народ. Це традиційна мораль езопівських байок про те, що людина повинна безпристрасно переносити призначену їй долю і не прагнути що-небудь змінити, щоб не вийшло на гірше.

Зважаючи на контекст Аристотелевого твору, байку можна розглядати як риторичний приклад-аргумент, що має за мету викликати відповідні емоції і через них переконати народ у правоті думок. На подібний характер байок зазначав Квінтіліан у трактаті “Навчання оратора” (V, 11) [7, с. 224].

М. Годованець точно дотримується аристотелівського сюжету. Проте наголошення у вступній частині байки, що Езоп заповзятливо захищав “розтратника, злочинця Демагога” викличе незрозуміння у сучасного читача. В Аристотеля про це говориться в значно м’якших тонах, і така поведінка Езопа зв’язана з його ідейною установкою не боротися зі злом, а уникати його. Без урахування цього образ Езопа може сприйматися спотворено, а мораль його байок буде не цілком зрозумілою. Як позитивне, у М. Годованця варто відмітити цікавий сюжет, динамічність розповіді, що досягається введенням діалогу між Лисицею та Їжаком, варіювання рим.

Грецьке Відродження кінця I – початку III ст. н. е. значно посилило інтерес до байки. Охоче звертався до байкових прикладів у своїх “Паралельних життєписах” Плутарх. У біографії “Арат” він розповідає езопівську байку про Зозулю і маленьких пташенят (388). На питання Зозулі, чому пташенята від неї втікають, вони відповідають, що бояться обернення Зозулі одного разу в яструба. Походження байки, правдоподібно, народне, тому що воно ґрунтується на повір’ї, що зозуля може перетворитися в яструба.

Байка М. Годованця “Яструб і пташенята” розкриває відмінності, не тільки в ідейному плані, а й стосовно сюжету. Персонажа античного першотвору Зозулю замінено на Яструба, що створює реальну загрозу для маленьких пташенят. Звідси і практична моральна наука, що остерігатися лиха ніколи не завадить. Варто зазначити високохудожню мову, національний колорит, афористичну мораль цієї байки.

М. Годованець переспівав дев’ять байок Плутарха, серед них також байку, як посварилися Перший і Другий день свята (387), поміщену в біографії “Темістокл”. Її урок зводиться до того, що Другий день свята, який приємніший, тому що позбавлений клопотів Першого, не міг би без нього існувати. М. Годованець опрацював цю байку не лише в етичному плані, а й розширив її рамки і поглибив ідейний зміст. Його байка “Празник і Попразень” спрямована проти тих “молодих”, які забувають свої коріння і чваняться перед старшими, хоча зобов’язані їм своїм успіхом. Привертає увагу багата й образна мова переспіву. Можна навести вирази “веселу гулянку справляв”, “пишний стіл”, “п’янке весілля”, “похмілля”, які передають атмосферу бурхливого святкування.

Відомим був Плутарх також як автор “Моральних трактатів”, причому деякі з яких, як, наприклад, “Бенкет семи мудреців”, прямо-таки рясніють байками. Тут можна виділити байку “Місяць і його Мати” (383) та її однойменний переспів у М. Годованця. Ця байка має яскраво виражений морально-етичний підтекст: нерозумна людина, яка потокає своїм пристрастям, ніколи не має міри. А ілюстрацією цьому слугує розповідь мудреця Клебула про Матір, яка не може задовольнити бажання Місяця і пошити йому вбрання, тому що він з кожною фазою міняється. Очевидно, тут яскраво проявився моралістичний підхід Плутарха, що пронизує усю його творчість.

Подібно опрацював свою байку і М. Годованець, але надав їй віршової форми, прикрасив мовностилістичними засобами, додав розгорнуту мораль, завдяки чому вона читається легко і цікаво та є вдалим прикладом перенесення на український ґрунт античного сюжету та сучасного переосмислення ідейного змісту.

За Діоном Хрисостомом (“Промови”, XXXIII, 16) (378) М. Годованець переспівав байку з однойменною назвою “Рот і Очі”. Ця байка про те, як Очі, позаздривши Роту, випросили і собі меду, але замість отримати насолоду засльозилися, розповів Діон жителям Тарса. Він їм докоряє за просьбу виступити з філософською промовою, порівнюючи її з медом для очей. Можливо, тут проявився споконвічний спір між філософією і риторикою. Бо хоч Діон і був прихильником філософії, але розділяв її плебейсько-кіничні настрої, і ритор в ньому все ж таки переважав. Діон посилається на Езопа, хоча подібної байки ні в нього, ні в його парафразах немає. Проте в цьому немає нічого дивного, тому що ораторська творчість Діона припадає на розквіт цього жанру в кінці I ст. н. е. і зв’язаних з ним літературних форм і, насамперед, байки, прославленням імені Езопа, якому приписували всю, або майже всю байкову традицію.

Переспівуючи античну байку, М. Годованець майже не відступає від її сюжету. Як і в першотворі, її ідейний зміст чітко не простежується. Вирвана з контексту тодішнього суспільного і культурного життя, позбавлена літературних алюзій, в опрацюванні М. Годованця вона виглядає блідою і невиразною. Задовільна лише художня форма. Народна фразеологія, характеристика Очей за допомогою ампліфікаційного нагромадження епітетів з яскраво вираженою негативною конотацією, рими, хоч і не точні, однак не суперечні українській віршовій техніці, до деякої міри компенсують зазначені недоліки.

Байки про Мома-суддю, який прискіпливо оцінює творіння богів і їх самих, користувалися в античності популярністю. Незважаючи на відмінність у фабулі і навіть різну оцінку подій у моралі, виражена в них ідея була подібною і зводилася до осуду безпідставної критики. Байку про Мома, якого вибрали собі в судді для оцінки своїх творінь Зевс, Прометей і Афіна, бачимо в Езопа та у віршовій парафразі Бабрія. Її мотиви згадує Аристотель і Лукіан. Іншу байку про Мома, де він уже є суддею в оцінці краси Афродіти, бачимо у грецького оратора II ст. н. е. Елія Аристіда.

М. Годованець переспівав Аристідову [393] й Езопову (100) [4, с. 138] байки, тому ми маємо змогу їх порівняти. Як перший, так і другий переспів значно виразніші від їх прозаїчних оригіналів. Це досягається римуванням віршів, влучними характеристиками персонажів та багатством художніх засобів, які так характерні для М. Годованця. Наведемо хоч би такі вирази з другої байки: “Афродіта мов цариця”, “статура ніжна”, “чарівливі лица”. Проте треба сказати, що останній вираз байки, за Езопом, яким Зевс спростовує несправедливі докори Мома, незадоволеного місцем серця у людини, – “Важливе те, // що в серці тім цвіте” – незадовільний. Ця метафора надто вишукана для просторічного стилю байки.

Мораль у першій байці не має самостійного оформлення. У другому переспіві вона “прив’язує” байку до конкретної ситуації. Чимало переспівів М. Годованець зробив за пізноантичним прозаїчним переказом латинських байок з IV–V ст., відомих під назвою “Ромул” [1 с. 130–137]. Цей збірник продовжував традицію Федра у Середньовічній Європі, хоча його помилково приписували Езопу. Крім власне Федрових байок, у ньому багато таких, походження яких невідоме. Зупинимось на одній з таких байок “Заєць і Олень” (9) та його однойменному переспіві у М. Годованця.

В оригіналі – це достатньо повно викладена, хоч і без зайвої деталізації, розповідь про Зайця, який позаздрив рогам Оленя, випросив і собі їх в Юпітера і за це поплатився життям. Під їх вагою він не міг швидко бігти і потрапив в руки пастухам, які його вбили. Незважаючи на трагізм розв’язки, анонімний автор про цю подію розповідає дуже спокійно, немовби документально засвідчує факт смерті Зайця як наслідок нерозумної поведінки.

До цієї байки додано також характерну мораль, яка в абстрактно-узагальненому тоні засуджує тих, які багато прагнуть, а натомість натрапляють на злигодні і смерть.

Іншого характеру набуває ця байка в переробці М. Годованця. Вона стає динамічною внаслідок уведення діалогу, який тільки намітився у першотворі, парного римування деяких віршів та паронімічної кінцівки: “Собакам, бідорак, попав-//пропав”.

Хоча збірник “Ромул” є продовженням федрівської традиції в Середні віки, далеко не завжди можна знайти паралелі у Федра, а тим більше простежити трансформацію окремих сюжетів, як у байці “Собака, який просить кістку в Господаря” (69). Вона має структуру антитетичного діалогу між Господарем і Собакою й побудована за всіма правилами шкільної риторики, що свідчить про те, що її анонімний автор мав відношення до риторичної освіти, або й навіть, що вона могла бути прагматичною вправою. Мораль, висловлена в епіміфії, не мотивована, що для античних байок досить характерно. Вона конструюється за власними законами, може мати відносну самостійність і не завжди виводиться з тексту [5, с. 225].

Переспів М. Годованця “Пес і Господар” відображає антитетичну композиційну структуру середньовічної байки, хоч і не в повній мірі. Збережена головню фабула, яка зводиться до того, що Господар обіцяє смачні кісточки тому, хто його любить, і тому, хто його ненавидить. Мораль, яка міститься в останній репліці Пса про те, що найбільше ненавидить Господаря дружина, не цілком доречна для сімейних морально-етичних відносин, хоч і має за собою літературну і фольклорну традицію.

Переспів цікавий у художньому відношенні. Ідіоми метафоричного характеру “з любові я горю”, “ненависть плекає”, “ненависть в душі ховає”, часто повторюваний асонанс *ae*, а робить його виразним і колоритним.

Невелику групу серед переспівів М. Годованця становлять візантійські байки [1, с. 138–144]. У Візантії байка була популярною. Про це свідчить той факт, що видатні письменники творили оригінальні, не засвідчені в традиційних езопівських збірниках, байки, часто використовуючи їх в контексті інших літературних жанрів. Одним із найталановитіших візантійських письменників був Григорій Назіанзін. Серед його “Моральних віршів” поміщено байку “Походження рум’янця” (423), яку переспівав М. Годованець. В оригіналі – це віршована байка, яка за характером наближається до притчі, проникнута риторичністю і високим моральним пафосом. Вона, безумовно, несе на собі печать нарочитої дидактичності, характерної для візантійських байок [3, с.122]. Григорій Назіанзін, незважаючи на всю умовність сюжету, з пристрасно проповідника схвалює провіденційне рішення творця, який помітив лица людей божим знаком, за яким можна було відрізнити добрих від злих.

М. Годованець у своєму переспіві “Звідки походить рум’янець” майже не відходить від сюжету візантійської байки, проте значно її скорочує (з 20 віршів до 8), позбавляє подробиць першотвору і знижує стиль. Очевидно, це не можна вважати недоліком. Ще О. Потєбня зазначав, що байка, як дидактичний твір, не потребує ні деталізації, ні характеристик [6, с. 331]. З іншого боку, втрата емоційності і пристрасності без компенсації в ідейному змісті і моральній науці робить її дещо блідою і невиразною.

Міцною була прогматична традиція у візантійській літературі, про що свідчать “Прогматасми” ритора з XII ст. Никифора Васілакі. У них є чимало байок, одну з яких (426) переспівав М. Годованець з однойменною назвою “Лев одурив Бика”. Фабула обох байок ідентична, якщо не брати до уваги деяких деталей, і її можна виразити одним реченням: Лев, щоб з’їсти Бика, обманом намовив його скинути роги. Хоча подібна байка в античних авторів не простежується, її мораль про те, що не можна піддаватися на обман ворогів. У

М. Годованця мораль чітко не виражена, а смерть Бика розглядається як заслужена кара за його нерозважливність. Зате заслуговує на увагу художня сторона байки. Перехресне римування віршів з чергуванням чоловічих і жіночих рим, уведення прямої мови, деякі слова і вирази низького регістру, що є природні для цього жанру, такі як “страшно лізти”, “хороший дрюк”, “к бісу” роблять її живою і цікавою.

Кожна література користується більше традиційними байковими сюжетами, ніж творить власні. Це свідчить не про її неспроможність, а про те, що завдяки абстрактності та ахронічності вони можуть бути застосовані до конкретних історичних обставин, побуту, суспільних відносин. Про це свідчать байки Ж. Лафонтена, Г. Е. Лессінга, І. Крилова, Л. Глібова. У післяжовтневий період в українській літературі плідно працював над засвоєнням байкових сюжетів античної та інших епох М. Годованець. Причому він не тільки опрацьовував давні мотиви, а й переспівував байки, наповнював їх новим ідейним змістом та актуалізував мораль. М. Годованець виконав тридцять дев’ять переспівів байок з окремих античних авторів, середньовічних зі збірки “Ромул” та візантійських. Здебільшого йому вдалося створити високохудожні та ідейнонасичені байки, які гідно репрезентують цей жанр в українській літературі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Байки зарубіжних байкарів у перспівах та перекладах Микити Годованця. – К. : Дніпро, 1973. – 319 с.
2. Басни Эзопа / пер., стат. и коммент. М. Л. Гаспарова. – М. : Наука, 1968. – 320 с.
3. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский ; 2-е изд., испр. и доп. – М. : Искусство, 1968. – 576 с.
4. Годованець М. Байки : в 2 т. Т. 2 / Микита Годованець. – К. : Дніпро, 1968. – Т. 2 – 294 с.
5. Падучева Е. В. О семантических связях между басней и ее моралью (на материале басен Эзопа) / Е. В. Падучева // Паремнологические исследования. Сборник статей. – М. : Наука, 1984. – С. 223–251.
6. Потебня А. А. Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка / А. А. Потебня. – Харьков : М. Зильберг и С-вья, 1905. – 652 с.
7. Quintiliani M. Fabii Institutionis oratoriae libri XII / ed. F. Meister. – Lipsiae : G. Freytag; Praga: E. Tempsky, 1886. – Vol. I. – Liber I–VI. – 289 p.

Стаття надійшла до редколегії 16.06.2015 р.

Прийнято до друку 14.09.2015 р.

ANCIENT, MEDIEVAL AND BYZANTINE FABLES IN M. HODOVANETS' REHASHES

Roman Dombrovskiy, Olha Nazarenko

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: KLASSYKA@ukr.net*

M. Hodovanets made thirty nine rehashes of fables of ancient authors, including medieval fables from the “Romul” collection and Byzantine fables. It is substantiated that he managed to create highly artistic and ideologically inspiring fables which adequately represent this genre in the Ukrainian literature.

Keywords: ancient fables, medieval fables, Byzantine fables, rehash, moral.